

Л. В. Діденко, доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри цивільно-правових дисциплін та статистики
Міжнародний гуманітарний університет
ORCID ID: 0000-0002-6806-5017

ФІДУЦІАРНІ ПРИНЦИПИ В ЄВРОПЕЙСЬКИХ СИСТЕМАХ ПРИВАТНОГО ПРАВА

У статті розглядаються засади фідучіарності у західноєвропейських країнах континентальної системи права. Сфокусувавши увагу на Франції та Німеччині, в статті припускається, що на континенті сформувалися функціональні еквіваленти фідучіарних обов'язків, хоча вони не завжди несуть у собі ті самі конотації, що й їхні аналоги у загальному праві. Фідучіарні принципи, в основі яких лежить вірність та довіра, є ключовою складовою цивільного права в багатьох європейських системах. Ці принципи розглядаються в контексті відносин, де одна сторона (фідучіар) повинна діяти на користь іншої сторони (фідучіарія), дотримуючись високих стандартів чесності, обайливості та відданості.

Зазначається, що в країнах загального права фідучіарні обов'язки могли сформуватися як окрема категорія, оскільки справедливість розглядалася окремо від права. Фідучіарні обов'язки є породженням справедливості, що є однією з відмінних рис загального права. Автор вважає, що загальне право виділило обов'язки фідучіару в окрему категорію в основному з двох причин. По-перше, у загальному праві проводилась різниця між правом і справедливістю, і фідучіарне право розвивалося у межах справедливості. Отже, межі між фідучіарним та договірним правом залишаються розмитими. По-друге, у загальному праві під час укладання контрактів більшою мірою підкреслюється автономія сторін, тоді як цивільне договірне право включає у собі сильніший обов'язок добросовісності, що робить його сприятливішим для виникнення зобов'язання лояльності. Обов'язок лояльності в цивільно-правових системах категорично не відрізняється від подібних обов'язків і існує на одному рівні з ними. Отже, цивільно-правові обов'язки лояльності у відносинах, які у загальному праві вважалися б фідучіарними, можна визначити як продовження слабкіших зобов'язань лояльності в інших країнах.

Зроблено висновок, що фідучіарні принципи в європейських системах цивільного права відіграють важливу роль у забезпеченні високого рівня вірності та довіри у правових відносинах. Їхня історія та розвиток свідчать про їхню актуальність та необхідність в сучасному юридичному середовищі, а їхня роль може продовжити розширюватися відповідно до змін у суспільстві та економіці.

Ключові слова: фідучіарні відносини, фідучіарність, обов'язки фідучіару, добросовісність, обов'язок лояльності, загальне право, континентальне право, право справедливості.

L. V. Didenko. Fiduciary principles in european systems of private law

The article examines the principles of fiduciary in Western European countries of the continental legal system. Focusing on France and Germany, the article suggests that functional equivalents of fiduciary duties have developed on the continent, although they do not always carry the same connotations as their common law counterparts. Fiduciary principles based on loyalty and trust are a key component of civil law in many European systems. These principles are considered in the context of a relationship where one party (the fiduciary) must act for the benefit of the other party (the fiduciary) with high standards of honesty, care and loyalty.

It is noted that in common law countries, fiduciary duties could be formed as a separate category, since equity was considered separately from law. Fiduciary duties are a product of equity, which is one of the distinguishing features of the common law. The author believes that the common law has singled out fiduciary duties in a separate category mainly for two reasons. First, the common law distinguished between law and equity, and fiduciary law developed within equity. Consequently, the boundaries between fiduciary and contract law remain blurred. Second, the common law places more emphasis on party autonomy when entering into contracts, while civil contract law includes a stronger duty of good faith, making it more conducive to the emergence of a duty of loyalty. The duty of loyalty in civil legal systems does not differ categorically from similar duties and exists on the same level as them. Thus, civil-law duties of loyalty in relationships that would be considered fiduciary at common law can be defined as extensions of weaker duties of loyalty in other countries.

It is concluded that fiduciary principles in European civil law systems play an important role in ensuring a high level of loyalty and trust in legal relations. Their history and development demonstrate their relevance and necessity in today's legal environment, and their role may continue to expand in line with changes in society and the economy.

Key words: fiduciary relations, fiduciary, fiduciary duties, good faith, duty of loyalty, common law, continental law, equity law.

Постановка проблеми. Фідучіарні принципи, в основі яких лежить вірність та довіра, є ключовою складовою цивільного права в багатьох європейських системах. Ці принципи розглядаються в контексті відносин, де одна сторона (фідучіар) повинна діяти на користь іншої сторони (фідучіарія), дотримуючись високих стандартів чесності, обайливості та відданості.

Фідуціарні принципи в європейських системах континентального (цивільного) права мають своє коріння в римському праві, де термін «*fides*» вказував на взаємну вірність та довіру. З часом ці принципи розвивалися та адаптувалися до сучасних вимог правових систем Європи. У багатьох країнах, таких як Німеччина, Франція та Італія, вони стали ключовою частиною цивільного права, регулюючи різноманітні відносини, включаючи довір'я, ділове партнерство та управління майном, що вимагає виконання своїх обов'язків з високим ступенем чесності та дбайливості. Порушення цих принципів може призвести до відповідальності та компенсації для постраждалих сторін.

У зв'язку з розвитком технологій та глобалізацією фінансових ринків, фідуціарні принципи виявляються ключовим елементом для забезпечення стабільності та довіри у відносинах між різними суб'єктами права.

Мета статті – розглянути походження та еволюцію фідуціарних принципів європейських системах континентального (цивільного) права в порівнянні з традиціями загального права.

Виклад основного матеріалу. На перший погляд, фідуціарні принципи є однією з відмінних рис загального права в порівнянні з традиціями континентального (цивільного) права: пошук фідуціарного права в європейських цивільно-правових системах є штучним та приреченим заняттям [1, с. 220-224]. Фідуціарні принципи виявилися в Англії, Австралії, Канаді та США, де вони пов'язані насамперед із «турботою» та «лояльністю» [2, с. 2], у його фідуціарному сенсі, що вимагає самозречення. Проте, як було наголошено, «у цивільних юрисдикціях існує більше фідуціарного права, ніж більшість англійських або американських юристів могли б собі уявити» [3, с. 287]. Можна згадати про фінансових консультантів чи директорів – такі відносини характеризуються, зокрема, такими структурними властивостями, як довіра, впевненість, і накладають певні обов'язки. Як приклад, можна навести вимогу про те, щоб фінансові консультанти попереджали своїх клієнтів про ризики, пов'язані з прийняттям певних рішень.

Справді, фідуціарні відносини та фідуціарні обов'язки тривалий час поживлявали право континентальних країн. Однак найчастіше вони не мають назви і залишаються неоформленими. Можливо, тому термін «фідуціарні обов'язки» часто важко перекласти іншими мовами, крім англійської. В американському праві фідуціарні обов'язки включають обов'язки лояльності та турботи (залежно від контексту можуть також застосовуватися обов'язки добросовісного та чесного ведення справ). На відміну від цього, у німецькому праві існує обов'язок турботи (*Sorgfaltspflicht*) та обов'язок лояльності (*Treupflicht*), які приблизно відповідають їх англійським еквівалентам, проте ширшого терміну, що охоплює обидва ці обов'язки, не існує. Аналогічна ситуація склалася і у Франції, де агенти повинні виявляти турботу (*devoir de diligence*), багато в чому відповідну її англійському еквіваленту, і яка іноді у більш явному вигляді називається обов'язком «піклуватися і давати поради» (*devoir de diligence et conseil*). Визнається також обов'язок лояльності, який часто виражається як обов'язок «відданості та вірності» (*devoir de loyauté et de fidélité*). Але, знову ж таки, не існує єдиного терміна, який би охоплював обидва ці обов'язки, і ці окремі терміни не обов'язково застосовуються до всіх суб'єктів, що несуть обов'язки фідуціару (такі як агенти, особи, які надають медичну допомогу, або директор). Причина, через яку і в Німеччині, і у Франції не було розроблено терміну, що охоплює обидва обов'язки, може полягати в тому, що фідуціарний статус не розуміється як окрема категорія, яка принципово відрізняється від договірної.

Деякі аспекти обов'язків фідуціарності в континентальному праві кодифіковані, а інші були розроблені суддями в прецедентному праві. Але в обох випадках цивільні фідуціарні обов'язки залишаються зовсім іншими, ніж їх аналоги із загального права.

Крім того, обов'язки фідуціару багато в чому залишаються розрізненими, оскільки в більшості юрисдикцій континентальної Європи цивільне та комерційне законодавство розділені. У деяких юрисдикціях, наприклад, у Франції, комерційними спорами займаються спеціалізовані суди. Такий поділ судів перешкоджає формуванню «фідуціарного права», яке охоплювало б цивільні та комерційні угоди [3, с. 294]. Інша причина, через яку фідуціарні принципи не сприяють формуванню єдиного поля, полягає в тому, що джерела обов'язків лежать у різних частинах права: історично склалося так, що цивільне право не завжди визнавало фідуціарні відносини як загальні принципи, що пронизують багато сфер права.

Тим часом, деякі вимоги, що є частиною фідуціарного права в країнах загального права, можуть бути обґрунтовані в загальному праві континентальних юрисдикцій. Таким чином, потреба у фідуціарному праві, яке розглядається окремо від договірних зобов'язань, невелика. Це вірніше, що у європейських правових системах загальне зобов'язальне право, зазвичай, містить такі широкі поняття, як «чесна угода» і «добросовісність», які можна використовувати під час розгляду справ з конфліктом інтересів [4, с. 21].

Понад те, в країнах загального права фідуціарні обов'язки могли сформуватися як окрема категорія, оскільки справедливість розглядалася окремо від права. Фідуціарні обов'язки є породженням справедливості, що є однією з відмінних рис загального права [3, с. 295]. Історично склалося так, що суди справедливості доповнювали загальне право: наприклад, суди справедливості розробляли накази, що вимагають виконання від особи, яка порушила або загрожує порушити договірні зобов'язання (*specific performance*), і накази, які зобов'язують сторону вчинити або утриматися від певної дії (*injunction*). Однак навіть після злиття права справедливості та загального права матеріальні норми загального права та права справедливості залишалися різними. У країнах загального права старі «справедливі» засоби захисту продовжували розвиватися

в судах разом із засобами захисту загального права. У країнах континентального права такого поділу не було, що технічно пояснює, чому функціональні еквіваленти фідуціарних обов'язків природніше влилися до інших доктрини.

Правові відносини, навіть якщо вони не кваліфікуються як фідуціарні, часто тією чи іншою мірою передбачають наявність обов'язків, які можуть вимагати від сторони враховувати інтереси контрагента. Ці обов'язки різні за рівнем інтенсивності і не завжди відповідають суворому стандарту фідуціарної лояльності, який виникає, коли інтереси однієї особи вступають у конфлікт з інтересами іншої та вимагають, щоб її інтереси переважали. Обов'язок лояльності може розумітися як суворе зобов'язання між сторонами правовідносин, яке існує в зародковому і розумному вигляді в інших нормах права.

У країнах загального права договори, як правило, визнаються «своєкорисливими» за своєю суттю [5, с. 71]. На відміну від цього, континентальне договірне право вимагає від сторін враховувати інтереси інших контрагентів на стадіях переговорів, формування та виконання договору. Це справедливо, незважаючи на неспівпадаючий характер інтересів сторін у договірних відносинах. Наприклад, відповідно до цієї вимоги лояльності переговори не можуть бути раптово перервані, та сторони повинні співпрацювати, щоб дати можливість один одному виконати свої договірні обов'язки. Німецьке законодавство, як відомо, встановлює вимогу добросовісності та чесності на початку зобов'язання. У цьому плані протиставлення традицій загального цивільного права, очевидно, зберігається. Кардинальна переробка Цивільного кодексу Франції, що відбулася у 2016 році, ілюструє нинішній та стійкий характер розбіжностей. У значно реструктурованій та модернізованій версії кодифікованого договірного права важливе значення, яке надається добросовісності, а також елементу лояльності цього принципу, не викликає сумнівів. По суті, обов'язок добросовісного виконання зобов'язання зведено до рангу публічного порядку, що означає, що сторони не можуть відмовитися від її виконання. Однак зобов'язання лояльності, що випливають із принципу добросовісності, є досить легкими, не досягаючи, наприклад, рівня обов'язку звітувати, характерного для фідуціарного права.

Для ілюстрації того, що в цивільному праві від сторін завжди очікується певна лояльність, варто звернути увагу на договори, в яких одна сторона має односторонні повноваження щодо іншої сторони. Як приклад можна навести односторонню заяву про розірвання договору чи односторонню заяву про зміну ціни. Обмеження, що накладаються на використання таких односторонніх договірних прав, є прикладом підвищених очікувань лояльності сторін зобов'язання. Наприклад, щоб розірвати договір в односторонньому порядку, недостатньо дотримання умов: розірвання буде правомірним тільки в тому випадку, якщо повноваження на розірвання були надані іншою стороною з розрахунком на те, що вона зможе діяти за таких обставин.

Зважаючи на таку різницю в природі договірного права, фідуціарні відносини не мають того виняткового статусу, який вони мають у системі загального права.

Фактичні обов'язки лояльності, які виходять за рамки добросовісності і порівняні з фідуціарними обов'язками, присутні в деяких правових актах цивільного права, особливо там, де існують особливі відносини довіри або соціальної залежності, наприклад, між роботодавцем і працівником, у трасті або в сім'ї. Ці обов'язки не обов'язково розглядати як категорично відмінні від фідуціарних відносин.

Однак слід відзначити можливу відмінність: якщо в більшості договорів зобов'язання лояльності є лише супутніми щодо основного обов'язку виконання, то у випадках, аналогічних фідуціарним відносинам, обов'язок лояльності є основним договірним обов'язком. Так, наприклад, у німецькій науці існують спори щодо конкретної природи цих обов'язків. Згідно з однією з точок зору, обов'язок лояльності в корпоративному праві слід розуміти як прояв «добросовісності», характерної для зобов'язального права, і, таким чином, по суті, є більш жорстким її варіантом. Причиною підвищеного обов'язку є здатність директорів та інших акціонерів впливати на інтереси інших осіб (§ 242 BGB), а також співвідношення юридичної сили та відповідальності як керівного принципу. Інші вчені стверджують, що обов'язок лояльності категорично відрізняється від добросовісності, оскільки перший є одним із суттєвих обов'язків у відносинах, де він застосовується, тоді як другий є лише загальноприйнятним випадковим обов'язком.

До цієї категорії договорів, що включають вимогу виконання обов'язків по відношенню до інших осіб, які можна порівняти з фідуціарними обов'язками, відносяться мандати. Аналогічно агентським відносинам у загальному праві, «мандати» є сучасними нащадками римського права, які зазвичай закріплюються у цивільних кодексах і можуть розглядатися як загальні правовідносини, в яких одна сторона діє від імені іншої, та несе фідуціарні зобов'язання. У французькому праві, наприклад, агентування визнається особливим договором у Цивільному кодексі (*contrat de mandat*).

Як правило, норми чинного цивільного кодексу, що регулюють мандати, є загальною основою для більш конкретних видів відносин, в яких один діє від імені іншого. Основні принципи континентального права, які стосуються такого основного документа, як мандат, може бути важливими інструментами при тлумаченні права в інших галузях. Суди або вчені, які шукають рішення в більш конкретній галузі, наприклад, у корпоративному або трастовому праві, можуть звернутися до загальних принципів агентування, щоб прояснити неясності або заповнити прогалини в конкретній галузі, або знайти аналогії в інших суміжних галузях права (наприклад, можна звернутися до корпоративного права, щоб вирішити сумніви у трастовому

праві). Однак загальні принципи не виникають у вакуумі, найчастіше вони з'являються в результаті синтезу норм, що належать до конкретніших галузей. Прикладом може бути розвиток у Німеччині принципу лояльності, який зародився корпоративному праві і звідти поширився на інші галузі. Отже, тлумачення права відбувається у герменевтичному процесі, що включає як індуктивні, так і дедуктивні міркування.

Висновки. Розмежування права та справедливості у традиції загального права призвело до формування фідучіарного права як окремої галузі. Фідучіарні відносини регулюються правом справедливості, що ґрунтується на «совісті» та лояльності. Хоча у системах континентального цивільного права немає єдиного зведення фідучіарного права, зобов'язання, які мають ознаки фідучіарності, зустрічаються у різних сферах. У Європі фідучіарні обов'язки утворюють швидше строкату мозаїку. Зростаюча література, що коментує відповідні статті кодексів чи законодавства, та судові прецеденти сприяють поступовому розкриттю фідучіарних відносин як ширшого поняття у європейських юрисдикціях.

Фідучіарні принципи в європейських системах цивільного права відіграють важливу роль у забезпеченні високого рівня вірності та довіри у правових відносинах. Їхня історія та розвиток свідчать про їхню актуальність та необхідність в сучасному правовому середовищі, а їхня роль може продовжити розширюватися відповідно до змін у суспільстві та економіці. Цей розвиток особливо очевидний у сфері ділових відносин із двох основних причин. По-перше, прагнення до гармонізації законодавства про компанії та фінансові послуги на всій території ЄС викликало протистояння англійської правової традиції та континентальної європейської. По-друге, хвиля корпоративних та фінансових скандалів підвищила поінформованість про конфлікт інтересів та пролила світло на регулятивну силу правових систем, що ґрунтуються на фідучіарних обов'язках.

Список використаних джерел:

1. Legrand P. La comparaison des droits explica a mes etudiants. *Comparer les droits, resolutement*. Presses Universitaires de France, 2009. P. 209-246.
2. Conaglen M. Fiduciary Principles in Contemporary Common Law Systems. In: *The Oxford Handbook of Fiduciary Law*. / Evan J. Criddle, Paul B. Miller, and Robert H. Sitkoff (Eds.). New York: Oxford University Press, 2009. P. 1-19.
3. Graziadei M. Virtue and Utility: Fiduciary Law in Civil Law and Common Law Jurisdictions. In: *Philosophical Foundations of Fiduciary Law*. / A.S. Gold and P.M. Miller (eds.). Oxford: Oxford University Press, 2014. P. 287-302.
4. Miller P. B. The Fiduciary Relationship. Forthcoming. In: *Philosophical Foundations of Fiduciary Law*. / A.S. Gold and P.M. Miller (eds.). Oxford: Oxford University Press, 2014. URL: <https://ssrn.com/abstract=2353062>.
5. Sealy L. S. Fiduciary Relationships. *The Cambridge Law Journal*. 1962. Vol. 20(1). P. 69-81.